

KOSÁRY DOMOKOS, A MAGYAR TÖRTÉNETI BIBLIOGRÁFIA MEGTEREMTŐJE

Gecsényi Lajos

a történelemtudomány kandidátusa, levéltáros, történész
gecsenyilajos@gmail.com

Kosáry Domokosról, a tudományszervezőről, tudománypolitikusról, történészről számos aspektust felvillantó méltatások szerves részét képezi Kosáry professzornak, mint a hazai történeti bibliográfia megteremtőjének és művelőjének bemutatása. Köznapián szólva az általa névadóként jegyzett „Kosáry”, azaz a három blokkban megjelent hét kötet létrejöttének felvillantása. Azoknak a köteteknek, amelyek több mint fél évszázada a hazai történészképzés és történetkutatás egyik meghatározó kézikönyvét jelentik.

A XX. század mások felének politikai kacsaringói kellett ahhoz, hogy a Görgeyről, Széchenyiről és a XVIII. századi művelődéstörténetről értekező Kosáry Domokos törleszti a magyar történettudomány egyik nagy adósságát, a történeti bibliográfia hiányát. Nem kétséges, hogy számára már a történettudományi intézet vezetőjeként, egyetemi oktatóként is világos volt, hogy milyen nehézségeket jelent a történeti kutatásokban a XIX–XX. század fordulóján mérhetetlen gazdaggá növekedett szakirodalom rendszerű feldolgozásának hiánya. Tudatában volt annak, hogy a folyóiratok kisebb-nagyobb időközöket átfogó repertóriumai, a kiadott források jegyzékai nem pótolják mindezt.

Valóban, a magyar történeti bibliográfia összeállítására irányuló szándékok és próbálkozások az I. világháborút megelőző néhány évben ugyan megfogalmazódtak, de minden esetben szerény eredménnyel zárultak. Miközben a lengyel és cseh bibliográfiák már a XIX. század végén elkészültek, Németországban a történeti bibliográfia új- és új kiadásokat élt meg, Magyarországon először 1912-ben foglalkozott ezzel a kérdéssel Angyal Dávid indítványára az Akadémia történeti bizottsága. Ekkor döntöttek arról, hogy el kell készíteni egy nagy összefoglaló bibliográfiát, amelynek tervezetét Hellebrant Árpád és Lukinich Imre készítette el. 1913 márciusában Fejérfalva László a Magyar Történelmi Társulat közgyűlésén tartott elnöki megnyitójában ugyancsak megfogalmazta a történeti bibliográfia összeállításának szükségességét. Ennek nyomán Hellebrant 1917-ig minden évben a társulat folyóirata, a *Századok* hasábjain publikálta a történettudományi szakirodalom kurrens jegyzékét. A két háború közötti időszakban a helyzet érdemben nem változott, a legtovább a Hóman Bálint és Szekfű Gyula nevével fémjelzett *Magyar Történet* kötetiben megjelent értékelő bibliográfiai háttéranyag jutott.

A második világháború befejezését követően a bibliográfia elkészítése immár nem csupán „egyszerűen” tudományos érdekből, de a múlt újraértékelését a történettudománytól váró politikai igénytől ösztönözve is napirendre került. A Történettudományi Intézetben 1946-ban született meg a döntés arról, hogy 1848 centenáriuma készülve állítsák össze az 1825–1848 közötti korszak, azaz a reformkor történeti bibliográfiáját. Ennek elkészítésére I. Tóth Zoltán kapott megbízást. Három évvel később a tervezett egyetemi tankönyv megírásához kapcsolódva felmerült az is, hogy mily fontos volna a megelőző évszázadok történeti forrásait és szakirodalmát feldolgozó munka elkészítése. Kosáry ekkor már nem volt a Történettudományi Intézet igazgatója. Mint a polgári történetírás képviselőjét, „nyugatbarát” tudóst, félreállította őt a történettudományt a marxista ideológia és az aktuálpolitikai érdekek szolgálatába kényszerítő új akadémiai vezetés. Meglepő módon azonban, talán számára is váratlanul, szinte azonnal megbízást kapott a magyar történeti bibliográfia 1711-ig terjedő első részének összeállítására. A munka a *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába* címet kapta, mint maga a szerkesztő írta, annak jelzésére, hogy itt valójában a reformkori nagybibliográfia előzményéről, „bevezetéséről” van szó.

Nagy valószínűséggel mondhatjuk, hogy Kosáry professzor már ekkor rendelkezett egy adatgyűjteménnyel, amelyet az Eötvös Kollegium és az egyetem tanáraként készített saját előadásaihoz. Egyik hallgatója, későbbi kollégája, Sándor Pál emlékezése szerint az adatgyűjtésbe bevonta néhány tehetséges tanítványát is. Elképzelhető, hogy felhasználta a 30-as években elhunyt Eötvös Collegiumbeli tanára, Lukács Pál jegyzeteit. Tény és

való, hogy 1950 nyarán lezárta az előzetesen tervezett terjedelmet messze meghaladó munkáját, amelyet a Közoktatásügyi Kiadó egy esztendővel később megjelentetett. A kötet korszakonként három fejezetbe tagoltan írta le az elbeszélő forrásokat, az iratkiadásokat és a szakirodalmat. A szakmai folyóiratban, a *Századokban*, a munkát méltató recenzió kiemelte, hogy Kosáry könyve az első rendszeres és részletes bibliográfiai kalauz a magyar történelem forrásaiban és irodalmában. A recenzens felhívta a figyelmet arra, ami ezt a hat évtizeddel ezelőtt megjelent munkát valójában ma is pótolhatatlanná teszi, hogy olyan feledésbe merült feldolgozásokat tárt fel, amelyek egy-egy nagyobb horderejű történeti probléma elemzéséhez még új ismereteket adhatnak, eligazodást jelenthetnek megítélésükben.

A példátlan gyorsasággal elkészült bibliográfia nem pusztán címfelsorolás volt, hanem olyan ismertető, értékelő leírás, amely eligazítja és segíti használóját az adott tudományos munka megítélésében. Mai szemmel nézve értékét növelte az is, amit az ismertetés készítője talán nem is önszántából a szemére hányt, amikor azt írta: „Kosáry könyve nélkülözhetetlen segédeszköz történészeink számára, s a közölt anyagot és az elrendezést tekintve sikerült alkotás, ám azt is le kell szögeznünk, hogy ideológiai tekintetben alig jut túl a haladó polgári szemléleten és így történelmünk marxista-leninista újjáértékelő munkájában nem nyújthat elég segítséget.” (Makkai, 1951, 558.) Tény, hogy a munka, mint a külföldön megjelent recenziók mutatták, jelentős figyelmet keltett a térség történettudományában.

Másfél esztendővel később, 1952 januárjában sikerült befejeznie az 1711–1825 közötti időszakról foglalkozó második kötetet, ami módszertanilag és tartalmilag egyaránt to-

váblépést, bővítést jelentett. Mindenekelőtt részletesebb könyvészeti adatokkal, a szöveges, magyarázó részeknél pedig lényegesen bővebb magyarázatokkal szolgált. Nem sokat váratott magára a kiegészítéseket és a mutatókat tartalmazó 3. kötet sem, amelynek előszavát 1956. március elsején keltezte. Igaz, a megjelenésére csak két évvel később került sor, amikor szerkesztője már a politikai rendőrség „vendégszeretét” élvezte az 1956-os forradalom idején és azt követően tanúsított magatartásáért. Ez a késve megjelent kiegészítő rész azonban fontos szemléleti változást tükrözött. Kosáry, mint az előszóban írta, továbblépett a szűken vett történettudományi kereteken, és a lehetőségekhez mérten érvényesítette az interdiszciplinális szemléletet, amikor a bibliográfia körébe vonta a bizantológia, az irodalomtörténet és általában a közvetlenül határos tudományágak legfontosabb feldolgozásait. Ehhez fűzött indoklása tükrözte történészi hitvallását: „igyekeztünk erre azért, mert nézetünk szerint történetész csak akkor érdemli meg nevét, és akkor töltheti be igazán hivatását, ha nem elégszik meg tárgyának helytelenül leszűkített értelmezésével, hanem egy-egy korszak történeti fejlődésének egészét tudja áttekinteni. Ehhez viszont múlhatatlanul figyelemmel kell kísérnie olyan szomszédos kutatási területek fő eredményeit is, melyekre saját kutatásai természet szerint közvetlenül már nem terjednek ki. A történetész nyilvánvalóan nem írhatja meg az irodalom- vagy művészettörténetek tanulmányait, de nincs is felmentve azok olvasásától.” (Kosáry, 1958, 5.)

A háromkötetes *Bevezetés...* így alkotott kerek egészet, adott áttekintést 1955-ig a magyar történettudomány közel teljes terméséről.

Hosszú évek teltek el, míg a történelem vihara az 1956-os forradalom leverését köve-

tően ismét a történeti bibliográfia folytatásában nyitott kaput Kosáry Domokos tudósi tevékenységének. Az 1960-as években végzett (és 1967-ben lezárt) anyaggyűjtés, amely a Pest Megyei Levéltár Semmelweis utcai toronyszobájában eltöltött száműzetés éveiben készült, azonban nem egyszerű folytatása volt a korábbi bibliográfiának. Nem elsősorban azért, mert kiegészítette a korábbi kötetek adatait mindazokkal a művekkel, amelyek az eltelt időszakban megjelentek, az időhatárt pedig kiterjesztette 1848-ig, hanem sokkal inkább annak az új elképzelésnek az érvényesítésével, hogy a bibliográfiának a nyomtatásban megjelent forrásokon és a szakirodalmon túlmenően a kiadatlan, kéziratos könyvtári és levéltári forrásanyagot is figyelembe kell vennie. Mindezt annak érdekében, hogy az együttes feltárás, a két különböző jellegű információs bázis szembesítése, jobban, eredményesebben segíti elő a kutatást, mintha külön könyvtári és levéltári segédletek ismertetnék egymással párhuzamosan, de egymástól függetlenül, a nyomtatott forrásokat, a szakirodalmat és a levéltári anyagot. Gondolatmenete alátámasztására Tagányi Károlyt idézte, aki már 1897-ben szorgalmazta a *Századokban* a hazai levéltári források kataszterének elkészítését (Tagányi, 1897, 688.). Hivatkozott Szekfű Gyulának egy 1927-ben a levéltárakról írt tanulmányára (Szekfű, 1927, 333.), amely tényszerűen állapította meg, hogy „kutatónak és feldolgozónak egyaránt égetően sürgős a levéltári bibliográfia, amely az egyes hazai családi, hatósági és a külföldi levéltárakban található forrásoknak adná pontos leírását, belefoglalva természetesen a levéltári anyag nyomtatásban található segédleteit.” A kérdést, hogy ez külön munka legyen-e, vagy része a magyar történeti bibliográfiának, Szekfű azzal válaszolta meg, hogy ez a levél-

tári rész elhelyezhető volna az általános bibliográfiában. Kosáry ezen a nyomon haladva tervezte meg az immár megváltozott címet viselő munka első kötetét. A módosított új címmel (*Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába*) azt kívánta jelezni, hogy nem egyszerűen a magyar történelem, hanem Magyarország történetének, azaz a történelmi Magyarország területén élő más népek történetének forrásairól és irodalmáról is szólni kíván. Ez magával hozta a szomszéd országok kutatási eredményeinek integrálását is. A megváltozott koncepcióhoz illeszkedett a több kötetre tervezett kézikönyv felosztása, amikor az általános részen belül kiemelten két kötetben kívánta közölni a levéltárak anyagának leírását és a hozzájuk kapcsolódó forrásközléseket. Az időrendi rész ekkor három kötetben kapott volna helyet.

A levéltári anyag bevonása a bibliográfiai munkálatokba az addigiakhoz képest új teret nyitott a szerkesztő számára. A hatvanas években a hazai (azaz a jelenlegi országrész területén fekvő) levéltárak állományfeltáró és regisztráló munkái az Országos Levéltár kivételével még a kezdet kezdetén tartottak. 1960-ban jelentek meg az állami levéltárak fondjegyzékének szerkesztési szempontjai, amelyet két évvel később egy mintafondjegyzék követett. Kosáry ezen messze túllépett, amikor a levéltári igazgatással párhuzamosan elindította az egykori történeti Magyarország teljes területére kiterjedő feldolgozását, ami átfogta nemcsak a vármegyei, hanem a városi és mezővárosi, valamint az egykori családi levéltárak iratanyagát is. Bízást mondhatjuk, hogy ha egyes adataiban az élet túl is haladta a kötése alapján elnevezett „szürke kötetet”, az a mai napig a legkompaktabb bemutatása Magyar Országos Levéltár és a felsorolt levéltártípusok iratanyagának.

Fontos módszertani döntése volt, hogy nem vette át mechanikusan a fondjegyzék szerkesztési irányelveit és a mintafondjegyzéket, hanem a vármegyei anyag korábban kialakult szerkezetének megfelelő mintát alkotott. A levéltári anyag leírását minden esetben kiegészítette az Országos Széchenyi Könyvtár kéziratárában az adott megyére vonatkozó dokumentumokkal, és megadta, hogy az Országos Levéltár filmtárában mely anyag-résztől található felvételek. A bibliográfia jelentőségét emelte, hogy eltérően a levéltárak aktuális fondjegyzékeitől, felölelte mindazon irategyütteseket, amelyek az idők folyamán elpusztultak, és létük csupán utalásokból, korábbi forrásközlésekből ismeretes.

Kosáry azt is fontosnak tartotta, hogy összeállítsa a magyar levéltárügy bibliográfiáját, és szükség esetén állást foglaljon egyes levéltárelméleti kérdésekben. Ezek közül két olyan kérdésnek a kiemelését tartom fontosnak, amelyek máig jelen vannak a szakmai köztudatban. Az egyik a levéltár mint intézmény célját és funkcióját meghatározó megállapítása, amikor leszögezte, hogy a levéltár mint a történeti forrásanyag őrzője, feltárója és részben feldolgozója tölti be a tudományos intézmény szerepét, és mint ilyen a történettudomány szervezetének része. A maga idején ennek kimondása és az „önálló” levéltártudomány létének megkérdőjelezése egyértelmű szembefordulást jelentett Ember Győző akadémikusnak, az Országos Levéltár főigazgatójának kanonizált felfogásával.

Ezzel összefüggésben nem mulasztotta el hangsúlyozni azt sem, hogy a levéltár funkcióját nem lehet elsődlegesen az államigazgatás és az állampolgárok számára történő adatszolgáltatásra korlátozni. A levéltár funkciója a társadalomban és a tudományban az, hogy a maga eszközeivel hiánytalanul részt

vegyen a források megőrzésében, feltárásában és részben feldolgozásában. Az olyan elképzelés, amely ezt a mellékes és járulékos teendők szintjére kívánja leszorítani, önmagában helytelen, szögezte le. Aligha kétséges, hogy ez napjaink időnként fellobbanó vitáiban is iránymutató megállapítás. Nem volt véletlen, hogy 2003-ban, a bibliográfia harmadik, ún. „kék” sorozatában, az országos jellegű levéltárakról és forrásközlésekről készült kötetben a levéltárak funkciójáról szólva, szükségesnek tartotta ezt ismételtelen leírni. Amikor a kötet lektoraként szóba hoztam a kérdést – mondván, hogy a demokratikus állam elsősorban a szolgáltatási funkciókat várja el a levéltártól, hangsúlyozta, hogy az esetben is, ha a levéltár a jelen gyakorlati problémái szempontjából szükséges adatokat szolgáltat, ilyen kérdéseket válaszol meg, akkor is ezt mint a történettudományhoz tartozó intézmény teszi.

Az 1970-ben napvilágot látott „szürke” kötet nem talált folytatásra. Szerkesztője visszatért a történettudomány fősodrába, nem volt ereje és ideje a történeti bibliográfia számára. Negyed század telt el, míg a 90-es évek második felében, már az akadémiai elnökséget követően, a Történettudományi Intézetben létrehozhatta a történeti bibliográfiai munkacsoportot, amely időről időre változó munkatársakkal, de két, a csoport 2012-ben bekövetkezett megszűnéséig, meghatározó segédszerkesztővel – szerkesztővel, Kulcsár Krisztinával és Szakály Orsolyával, nekilátott az eredeti koncepció megvalósításának. A levéltári anyagra is kiterjedően ez a rész nyolc kötetet ölelt volna fel, míg az időrendi blokkot Kosáry tizenkét kötetre tervezte. Egy évtized alatt három kötet jelent meg: az első 2000-ben a könyvtárakról és bibliográfiákról; a már említett második 2003-ban az országos jellegű levéltárakról és forrásközlésekről; a

harmadik 2008-ban a megyei levéltárakról és forrásközlésekről. Ez utóbbi a „szürke kötet” lényegesen bővített és átdolgozott változataként. A negyedik kötet a városi és községi levéltárakról kéziratban várja a döntést további sorsáról.¹

Kétségkívül hatalmas és messzelátó terv volt ez, ám minden bizonnyal vonatkozott rá az, amit 1969 januárjában vetett papírra. „Mivel az emberi élet, energia és türelem, az eddigi tapasztalatok szerint, végesnek tekinthető, nehéz volna biztosra venni, hogy az időrendi fejezetek egymást követő sora elér-e addig [1848-ig], s ha igen, az megkezdőjének vagy egy eljövendő más, merész vállalkozónak lesz-e köszönhető. Bárhogy is lesz azonban, a kiinduló alap mindenesetre lehetővé teszi a folytatást egészen a feudális kor záró határvonaláig.” (Kosáry, 1970, 14.) Tisztában volt azzal, és ezt már 1999-ben leírta, hogy a történeti bibliográfia műfajának is szembe kell néznie az új idők kihívásával, a technikai újításokkal, elsősorban a számítógépek a modern informatikai rendszerek és eszközök segítségével hívásával (Kosáry, 2000, 31.). Ez valóban a továbblépés egyik meghatározó, ám nem megoldhatatlan, kulcskérdése. Amikor 2007 nyarán Pátyon összehívta az időrendi kötetek kiszemelt szerkesztőit, ennek figyelembevételével vázolta a jövőre vonatkozó elképzeléseit.

Az emberi élet végessége azonban valóban közbeszólt, és úgy tűnik, a magyar történeti bibliográfia annyi más hazai történettudományi sorozathoz hasonlóan végül mégiscsak torzóban marad. „A Kosáry” azonban így is megkerülhetetlen alapköve a hazai történettudománynak, névadója emlékének örök őrzője.

¹ A kézirat az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok támogatásával készült.

Kulcsszavak: *Kosáry Domokos, magyar történeti bibliográfia*

IRODALOM

- Kosáry Domokos (1958): *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. III.* Bibliotheca, Budapest
 Kosáry Domokos (1970): *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába I.* Tankönyvkiadó, Budapest
 Kosáry Domokos (2000): *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába I. Általános rész 1. Könyvtárak és bibliográfiák.* Osiris, Budapest

- Makkai László (1951): Kosáry Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába I. Ismertetés. *Századok*.
 Szekfű Gyula (1927): Levéltárak. In: Magyary Zoltán (szerk.): *A magyar tudománypolitika alapvetése.* Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége, Budapest • http://mtdportal.extra.hu/books/magyary_zoltan_a_magyar_tudomany_politika_alapvetese.pdf
 Tagányi Károly (1897): A régi Országos Levéltár. *Századok*.

